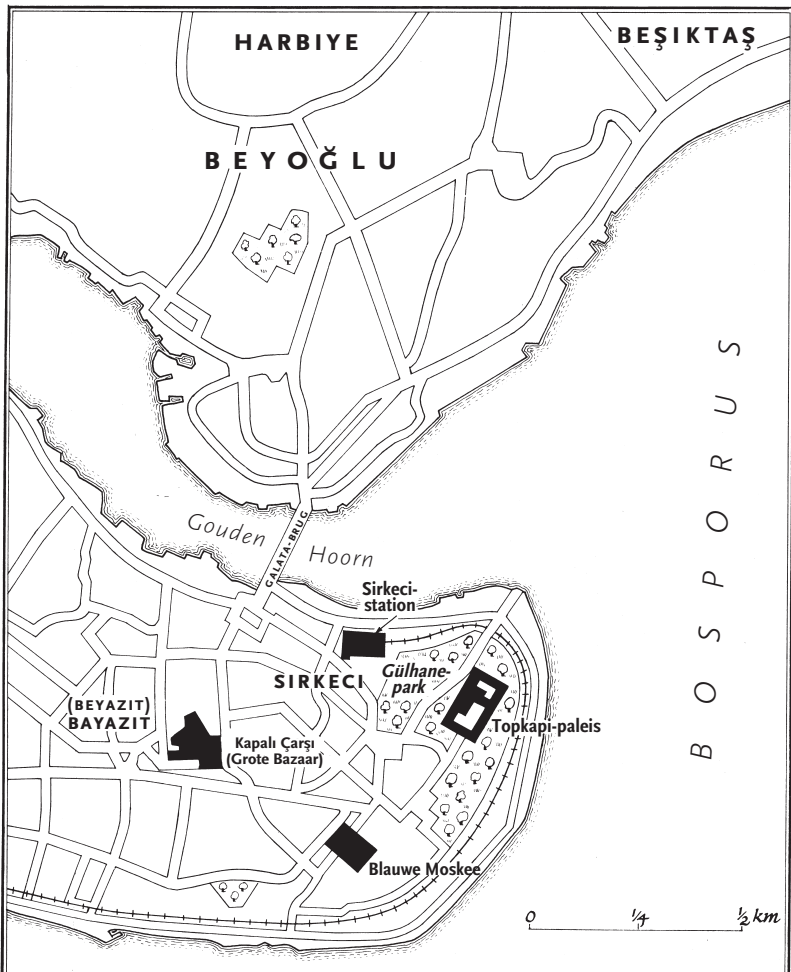

Voor Margarete,
mijn vrouw, met veel liefs

Inhoud

- 1 Kennismaking met de familie 9
- 2 Een autocraat in de hamam 19
- 3 Een zuiver mannelijke aangelegenheid 34
- 4 Sariyer 45
- 5 Het nieuwe huis en andere zaken 60
- 6 Het toneel verandert 72
- 7 Weekendverlof en de nieuwe bruid 86
- 8 Muazzez doet haar intrede 101
- 9 Afscheid voor altijd 109
- 10 Pogingen tot wederopbouw 121
- 11 Het einde van Sariyer 136
- 12 De desillusie van een autocraat 150
- 13 Negenennegentig kuruş voor een held 160
- 14 De armoede doet zaken 174
- 15 De armenschool in Kadiköy 191
- 16 Kappersleerling tot besluit 206
- 17 Kuleli 225
- 18 Meer over Kuleli 239
- 19 Opvoeding met harde hand 248
- 20 De nieuwe republiek 254
- 21 Een Beiram-ochtend en een reis naar
een onherbergzaam oord 262
- 22 Terug naar Istanbul 274
- 23 De kersverse officier 280
- 24 Mijn oppasser voorkomt een crisis en
Muazzez vindt een aanbieder 292

- 25 Vrouwenzaken 298
- 26 De heks van Eskişehir 304
- 27 Kütahya en Izmir 312
- 28 Het begin van het einde 318
- 29 De familie valt uiteen 325
- 30 Vaarwel Şevkiye 330

Nawoord 347

Foto's *op bladzijden 187 tot 190*

1 Kennismaking met de familie

Ik ben in Istanbul geboren, op 31 oktober 1908. Ik was de oudste zoon van mijn ouders en mijn moeder was vijftien bij mijn geboorte, mijn vader twintig. Ons huis lag achter de Blauwe Moskee en keek uit over de Zee van Marmara. Het stond op de hoek van een klein, doodlopend straatje met slechts een lage stenen muur tussen het huis zelf en de zee. Het was een rustig, groen oord en er lag een heel klein moskeetje in de buurt, en het zachte, constante geluid van de Marmara en het gezang van de vogels in de tuinen behoren tot mijn vroegste herinneringen. Ons huis was een groot houten gebouw, wit geschilderd, met groene luiken en balkons met een tralierooster aan de voor- en achterkant. Het was van mijn opa en oma en wij woonden daar bij hen.

Als ik terugkijk, lijkt het of die hele vroege kindertijd is verbonden met het geluid van de zee en de stemmen van mijn ouders en grootouders die zaten te ontbijten op het terras dat uitkeek op de tuin. Ik kan nog steeds de voldoening voelen om als kind wakker te worden in die lage, zonnige kamer vol weerkaatst wit licht van de zee, hoor nog altijd vaag de huiselijke geluiden uit de keuken en het hoge, gesmoorde gelach van onze zwarte kokkin. Dan glipte ik uit bed, een belachelijke verschijning in mijn ouderwetse nachthemd, en leunde met mijn hoofd tegen de beschermende ijzeren tralies voor de ramen en riep naar de familiegroep beneden. Die kreet was voor mijn vader het teken om zijn servet weg te gooien en naar boven te schreeuwen dat hij er aankwam. Daarop holde ik haastig terug naar bed, al een beetje lachend van voorpret, want ik was al te weten gekomen dat ik een belangrijk lid van het gezin was en voor

mij begon elke dag ermee dat mijn vader aan het ontbijt zijn servet wegsmeet en dat ik hem de trap op hoorde rennen, waarna hij me herhaaldelijk in de lucht gooide, wat gepaard ging met mijn opgewonden, bange gegil. Maar het was een angst die ik niet kon weerstaan en mijn dag zou niet echt zijn begonnen als mijn vader dat spannende spel had overgeslagen. Vervolgens verscheen Inci, aangehouden door mijn gelach, met rollende zwarte ogen in haar kleine donkere gezicht en een mond die vertrokken was van het lachen. Inci was mijn kindermisje, zwart als roet en pas dertien jaar oud, maar ze had desondanks de volle verantwoording voor me.

Ze was de dochter van Feride, het dienstmeisje voor boven, en ze was in Istanbul geboren toen haar vader in het paleis van de sultan diende. Na de dood van haar vader had mijn oma haar en haar moeder bij ons in huis genomen en na mijn geboorte was Inci aan mij gegeven. Ik hield heel veel van haar en kon me geen leven zonder haar voorstellen. Ze was altijd opgewekt en liet me brullen van het lachen als ze voor me met haar ogen rolde of gekke gezichten trok. Zelfs wanneer ik ongewoon lastig was, tegen haar krijste of stampvoette van drift, bleef ze opgewekt, gaf me slechts een fikse venijnige tik waar ik het goed voelde en liet me dan alleen zodat ik om me heen kon schoppen tot mijn woedeaanval voorbij was.

Zodra Inci verscheen, zette mijn vader me elke ochtend op mijn voeten neer, zei me dat ik een brave jongen moest zijn, gaf Inci een klopje op haar krullenbol en liet ons achter. Daarop staarden Inci en ik elkaar even ernstig aan tot ze haar rare gezichten begon te trekken en met haar platte heupen begon te wiegen, waarop we samen in lachen uitbarstten en ik naar haar toe rende om mijn armen om haar heen te slaan. Dan begon ze me aan te kleden; het wassen was één lange strijd. Ze pakte me stevig onder één arm beet en hield me boven een ondiepe, porseleinen kom terwijl ze mijn gezicht en hals inzepte – waarbij de meeste zeep altijd in mijn ogen terechtkwam. En ondertussen trapte ik in de lucht en worstelde tevergeefs om los te komen. Het kammen van mijn haar was de volgende kwelling die ik moest ondergaan. Ik had dikke krullen, de trots en vreugde van mijn moeder, en ook van Inci als ze in model waren gebracht, maar het in model brengen werd verscheurd door mijn kreten van drift en pijn en Inci's bevelen dat ik stil moest blijven zitten tot ze klaar was.

Als mijn haar ten slotte tot haar tevredenheid in model was gebracht, keken we elkaar woedend aan, terwijl mijn hoofdhuid nog pijn deed door het getrek van de kam en mijn ogen nog rode randen hadden van de zeep. Het was een dagelijkse strijd die evenzeer deel uitmaakte van het bestaan als het geluid van de zee of de zoen van mijn vader, en vijf minuten later was alles vergeten en danste ik voor Inci uit de trap af om naar mijn moeder en grootouders te gaan. Door de kus van mijn moeder werd het pas definitief een volmaakte dag. Alles wat eraan vooraf was gegaan – het ontwaken in een kamer vol licht, mijn vader die me in de lucht had gegooid, mijn strijd met Inci – vormde slechts een zoete, uitgelaten opmaat voor mijn moeders kus. Een kus die koel en licht was en naar rozen geurde.

Ze was heel mooi. Met glanzend, zwart haar dat in gladde, opgerolde krullen op haar hoofd was opgestoken. Met een bleek, ovaal gezicht, een kleine, omhoogbuigende, humoristische mond en grote, melancholieke ogen die als juwelen oplichtten wanneer ze glimlachte. Ze was altijd erg tenger en kleepte zich graag in pasteltinten, zachte, glinsterende zijden stoffen die naar lavendelwater of eau de cologne roken, en ze droeg lange gouden kettingen, die twee of drie keer om haar hals waren gewikkeld. Ze was vriendelijk en stil, met fijne handen die een nutteloze indruk maakten en naar beneden werden getrokken door alle fonkelende ringen die ze stevast droeg. Ze kon werkelijk prachtig borduren, onder andere in petit point, en voor ze begon deed ze heel zorgvuldig haar ringen een voor een af, die ze met een zacht gerinkel in een speciaal daarvoor bestemd en met satijn gevoerd doosje liet vallen. Ze was heel elegant en had een beroemde schoonheid kunnen zijn als ze in Europa was geboren. Maar omdat ze een Turkse dame was en een sluier moest dragen om haar gezicht te bedekken wanneer ze het huis uitging, was ze alleen bekend bij haar familieleden. Ze was op haar dertiende met mijn vader getrouwd, nadat ze op driejarige leeftijd aan hem was beloofd. Ze ging zelden het huis uit en nooit alleen, maar bracht het grootste deel van haar tijd op het terras door of zittend onder een vijgenboom in de tuin, op vrijwel dezelfde manier als de vrouwen uit haar familie dat generaties lang hadden gedaan. Ze was er kennelijk volkomen gelukkig en tevreden mee om louter een sie-raad in het huis van haar man te zijn. Mijn grootouders waren een

hecht stel en verwenden me heel erg, misschien omdat ik het oudste kleinkind was. Ze maakten op mij een erg oude indruk, hoewel mijn oma, nu ik terugkijk op de tijd waarover ik schrijf, voorjaar 1914, pas begin veertig moet zijn geweest, aangezien zij eveneens erg jong was getrouwd. Maar in de ogen van een kind van ruim vijf leek ze ongelooflijk oud.

Het is vreemd om hier nu te zitten en terug te kijken op het verleden en hen zo duidelijk voor me te zien, de mensen die me hebben gemaakt en gevormd en die, deels, verantwoordelijk zijn voor wat ik vandaag de dag maar ben. De mensen die nu dood en vergeten zijn door iedereen die hen heeft gekend, die ook door mij vergeten waren tot ik begon terug te kijken op mijn jeugd in het verre verleden. Ik wist niet dat ik in staat was me zoveel te herinneren, maar nu ik eenmaal ben begonnen, geeft het onderbewuste zijn geheimen prijs en komen de herinneringen in dichte drommen uit de weggestopte jaren te voorschijn. Ik kan mijn opa niet beschrijven, maar ik herinner me vaag de lange oude man die me snoep gaf en vers fruit uit de tuin, met de dauw er nog op. Hij nam me mee uit wandelen wanneer Inci met mijn kleine broertje bezig was of Feride hielp met het werk boven. Mijn opa had de gewoonte na het ontbijt naar een koffiehuis te gaan om de nargileh of waterpijp te roken, en na mijn vijfde verjaardag nam hij mij doorgaans met zich mee. Dan zat hij in het koffiehuis voor een open raam terwijl hij mij in de tuin liet spelen, altijd onder zijn waakzame blik. Maar soms raakte hij diep in gesprek met zijn vrienden en werd zijn blik wat minder oplettend, en dan speelde ik met de blubber, maakte modderkastelen voor mezelf, een in gedachten verzonken, geboeid klein jongetje, dat helemaal opging in het natte gevoel van de modder die tussen zijn vingers door liep. Ik merkte niets van de stenen die in mijn knieën sneden, maar werd al spoedig door een venijnige tik op mijn arm naar het heden teruggehaald. Daarop liet ik de resterende modder dromerig tussen mijn vingers door druppelen, waarna ik mijn ogen opsloeg en merkte dat mijn opa op me neerkeek met ogen die deden of ze furieus waren. Hij liet me de hele weg naar huis een stukje achter zich aan lopen, als een jong hondje met de staart tussen de benen, terneergeslagen en zich sterk bewust van het ongenoegen van de oude man. Als we thuishkwamen, werd ik overgedragen aan

Inci, die een strenge blik op het vuil op mijn lijf en kleren wierp en me vervolgens ijlings afvoerde om me op tijd voor het middageten te wassen.

Ik herinner me dat ik op een dag tijdens het spelen in de tuin van het koffiehuis wegdwaalde naar de grote siervijver in het midden omdat ik beslist 'bootje' wilde spelen – een spel dat ik toen even spannend vond als mijn zoontje nu bij de ronde vijver in de Kensington Gardens. Mijn spel werd echter niet met bootjes gespeeld, maar met diverse stokjes. Op die dag leunde ik, volkomen verdiept in het spel, te ver naar voren en viel er met een vreselijke plons in: tot aan mijn nek en ijskoud. Mijn kleren trokken me naar beneden en ik dacht dat ik zou verdrinken. Mijn opa en een stel kelners kwamen in looppas op mijn doordringende gegil af en ik werd zonder plichtplegingen opgevist, blauw aangelopen en terwijl ik liters water leek op te hoesten. En o, de veiligheid van mijn opa's armen! Ik werd het koffiehuis in gebracht, waar ze al mijn kleren uittrokken en me in een deken wikkelden, terwijl er een bode naar huis werd gestuurd om droge kleren te halen. Er werd warme melk tussen mijn klappe-rende tanden door naar binnen gegoten en mijn opa, die er bleek en ontzet uitzag, bleef me onophoudelijk de les lezen. Ten slotte werd ik in droge kleren mee naar huis genomen, nog altijd bevend van angst en kou en zonder dat mijn opa een woord tegen me wilde zeggen. Na dat voorval moest ik dagenlang thuis duimendraaien. Mijn opa's ochtendzoen werd buitengewoon ijzig en hij schonk geen aandacht aan me als ik bedeesd informeerde hoe het met hem ging. Hij beende weg naar het koffiehuis en liet mij op het terras achter bij mijn moeder en mijn oma.

Ik speelde veel in de tuin onder een appelboom. Het was mijn appelboom en mijn wijkplaats wanneer de last van de wereld me te veel werd. Als ik er genoeg van kreeg om alleen te zijn, kuierde ik het huis weer in om Inci te zoeken. Hacer, de kokkin, riep me misschien wel zachtjes naar de keuken, waar ze me wat Turks fruit gaf en me vervolgens snel wegjoeg voor mijn oma me daar kon ontdekken. Hacer was net als Inci mijn vriendin. Ze was enorm, wanstaltig dik en als ze lachte lilde haar hele lichaam en verdwenen haar ogen in rollen vlees. Ze was al jarenlang bij mijn oma en ze was vreselijk jaloeers op Feride, omdat ze vermoedde dat die meer gunsten ont-

ving dan zichzelf. Ze placht stiekem kleine schotels pasta met een grappig gezichtje voor me te maken of me kruidnagelen te geven, een verboden luxe, en soms, als ik wist dat mijn oma veilig uit de buurt was, glipte ik naar Hacer toe en gaf ze me cake. Als ze in een bijzonder goede bui was, danste ze voor me en zong ze eigenaardige oude Turkse liedjes waardoor het hart huiverde van weemoed. Haar gedans vond ik prachtig. Haar gigantische oude buik nam wulpsse houdingen aan, terwijl haar ongebonden borsten vrolijk schudden en haar achterwerk op eigen houtje een klein dansje uitvoerde. Dan kwam Inci me zoeken, aangetrokken door mijn geschater, om me venijnig aan mijn oor de keuken uit te trekken, of, nog erger, mijn oma hoorde me en kwam stil als de wind binnen, haar gezicht een meedogenloze dreiging, waarop de uitzinnige borsten van de arme Hacer nog een laatste, ontstelde luchtsprong maakten voor haar voorstelling abrupt eindigde.

Mijn moeder was over het algemeen in de salon te vinden; dat wil zeggen wanneer ze niet in de tuin zat of met mijn oma bezoeken aflegde. Maar mijn oma vond het slechts af en toe leuk om in de faëton achter de crèmekleurige paarden aan te rijden, en aangezien mijn moeder niet alleen uit rijden mocht gaan, kwam ze dientengevolge zelden het huis uit. Indien ze dit een vervelende regeling vond, liet ze daar niets van merken. Ze gaf nooit blijk van een slecht humeur, was altijd even sereen. Als ik de salon in dwaalde en haar daar aantrof, legde ze haar borduurwerk neer, gaf een klopje op de plaats naast zich en nodigde me uit haar te vertellen wat ik had uitgevoerd. Meestal sloeg ik de uitnodiging af, omdat ik me geremd voelde tegenover zo'n volmaakte sereniteit en de voorkeur gaf aan de roziger alledaagsheid van Inci. Maar 's morgens hielp Inci doorgaans Feride of deed ze iets voor Mehmet, mijn kleine broertje, en de hogere regionen van het huis waren bovendien verboden terrein voor me. Verveeld en eenzaam ging ik dan maar weer de tuin in om in de kleine appelboom te klimmen en naar de voorbijvarende boten op de Marmara te kijken. In die boom heb ik vele lange, kinderlijke uren weggedroomd, luisterend naar de zachte kreten van de zee-meeuwen en pas teruggeroepen naar het heden wanneer Inci's stem me gelastte binnen te komen.

Op een ochtend maakte mijn vader me al vroeg wakker en nadat

hij me twee à drie keer in de lucht had gegooid, zei hij dat mijn opa me in zijn kamer wilde zien. Ik vloog naar hem toe, gluurde behoedzaam door de deur en zag hem rechtop in bed zitten, met fonkelende ogen onder zijn witte slaapmuts, die ver over zijn voorhoofd was getrokken. Hij zag er grappig uit en riep me naar binnen. Ik sprong vrolijk in zijn bed, want ik had geleden onder zijn misnoegen en was dolblij dat ik weer in dit grote, avontuurlijke bed was. Het was heel spannend om dat bed te verkennen, want het bezat geweldig angstaanjagende mogelijkheden voor een klein jongetje dat zich diep onder het dek waagde, dat dieper en dieper in de duisternis doordrong terwijl een opa deed alsof hij een woeste oude leeuw was en werkelijk afgrijselijk gebrul uitstootte. Als mijn gegil te hysterisch werd, trok hij al het beddengoed weg en kroop ik het normale leven weer in, nog altijd met een bonzend hart van angst. Dan kreeg ik opdracht Feride te schellen en als ze verscheen, vroeg hij of mijn ontbijt met het zijne werd opgediend. De ochtend waarover ik schrijf was geen uitzondering op de algemene regel. We speelden en stoeiden en gromden schrikbarend naar elkaar, en toen ik werd meegenomen om te worden aangekleed, riep mijn opa me na dat ik later met hem mee mocht naar het koffiehuis. Daardoor wist ik dat we echt weer vrienden waren.

Uiteindelijk gingen we echter toch niet naar het koffiehuis, want toen we vertrokken, veranderde hij ineens van gedachten. En daardoor staat die dag, met al zijn gebeurtenissen, wellicht nog zo opvallend helder in mijn geheugen gegrift. Die dag wandelden we namelijk langs de Marmara, de eerste en de laatste keer dat ik met mijn opa wandelde en praatte, want tot dan toe was ik nooit verder met hem geweest dan naar het koffiehuis in de buurt. Die dag, die stralende jonge dag, wandelden we als oude kameraden. Wanneer ik nu op net zo'n zachte jonge dag langs de Marmara wandel, ben ik telkens weer een kind van vijf dat voorthuppelt naast de in gedachten verzonken gestalte van de vriendelijke oude man. En die ochtend leek hij, ondanks al zijn gepraat, zwaarder op zijn stok te leunen en hij ging al spoedig op een steen zitten met de mededeling dat hij moe was. Hij zei dat ik met het zand mocht spelen als ik maar niet te dicht bij de zee kwam. Ik begon schelpen te zoeken en telkens wanneer ik een bijzonder mooi exemplaar vond, riep ik naar hem om

hem van mijn vondst te vertellen. Maar toen ik weer eens riep, gaf hij geen antwoord en toen ik me omdraaide om naar hem te kijken was hij met zijn handen naar me aan het gebaren. Ik rende naar hem toe, voelde, zoals kinderen instinctief voelen met dat kleine extra zintuig om dingen gewaar te worden dat ze in zich hebben, dat er iets was misgegaan met de ochtend. Ondertussen weigerde ik echter even instinctief die gewaarwording te erkennen, waardoor ik, hoewel ik naar hem toe rende, opstandig schreeuwde dat ik wilde spelen, wilde spelen...

Hij zei: 'Opa is niet in orde, lieve schat. Laten we vlug naar huis gaan.'

En ik verzamelde opstandig mijn schelpen, hoewel mijn hart werd beroerd door een miniem, ijzig spoortje angst.

Het is eigenaardig hoe intuïtief kinderen en dieren zijn. Als er vandaag de dag enig gevaar dreigde, betwijfel ik of ik dezelfde duidelijke waarschuwing zou krijgen die ik als kind kreeg. Wereldwijsheden en de jaren hebben dat snelle, dierlijke zintuig met elkaar gesmoord, bedolven, en ik geloof dat ik werkelijk het gevaar zou kunnen binnenlopen zonder dat mijn hart een krimp zou geven. Maar die dag voelde ik het als een aura om mijn opa heen hangen.

Ik hield zijn hand stevig vast, terwijl mijn hart me bijna liet stikken door mijn bange voor gevoel. Toen we halverwege waren, kwamen we de imam van de kleine moskee tegen en hij kwam met een bezorgde blik op ons af en sprak zachtjes met mijn opa. Het was voor mij een enorme, overweldigende opluchting dat er een ander mens was om mijn angst met me te delen. De imam nam mijn opa bij de arm en langzaam, pijnlijk langzaam, liepen we de laatste lange heuvel op die naar huis leidde.

Eenmaal thuis werd ik overgedragen aan Inci, die met Mehmet in de tuin was. Mehmet was op dat moment anderhalf, begon net te lopen. Ze dachten dat hij teer was en ik had een hekel aan hem, want telkens wanneer ik wilde schreeuwen en rennen, werd ik onvermijdelijk door Inci of mijn moeder tot stilte gemaand met de waarschuwing dat hij lag te slapen. Ik had het idee dat hij nooit iets anders deed dan slapen en ik had de hoop opgegeven dat er ooit een dag zou aanbreken waarop hij groot genoeg werd geacht om met me te mogen spelen. Maar soms hield ik ook van hem en vond ik het leuk om

zijn zachte wangetje te strelen en het dons op zijn hoofd te voelen. Af en toe riep hij me bij zich, waarop hij al babbelend zijn vingertjes om mijn hand klemde. Op de dag waarop we mijn opa thuisbrachten, kon ik niet reageren op de lach in zijn ogen, want ik werd verterd door ongerustheid en nieuwsgierigheid. Inci's donkere ogen waren wijd opengesperd van vragen en ze wilde weten wat er tijdens de wandeling was gebeurd.

We bleven de hele ochtend in de hete tuin en toen we voor het middageten naar de eetkamer gingen, zag mijn moeder er vreemd en eenzaam uit, helemaal alleen aan de grote tafel. Als kinderen aten we altijd met Inci aan een kleinere tafel in een kleine nis, en ik was me gedurende die hele maaltijd bewust van mijn moeder, die met haar eten speelde en zichzelf menig glas water uit een kristallen karaf inschonk. Halverwege het eten kwam Feride haastig binnen met de mededeling dat de dokter was gekomen en mijn moeder liep zonder plichtplegingen de kamer uit, terwijl ze haar maaltijd half onaangeroerd achterliet. Inci riep naar Feride om te vragen wat er aan de hand was, maar Feride zei, met een snelle, waarschuwend blik naar mij, dat ze dat niet wist.

In de loop van de middag werd mijn vader gehaald en ik herinner me zijn magere, bezorgde gezicht toen hij langs me heen liep, zonder te beseffen dat ik daar in de gang stond.

Inci nam ons mee naar de speelkamer, want het was te warm om nog langer in de tuin te spelen. Ik herinner me vaag dat ik met blokken speelde terwijl Mehmet over een grote mat op de vloer kroop en Inci met een berg verstelwerk naast zich in een schommelstoel bij het raam zat. We waren allemaal lusteloos van de hitte. Na een tijdje kwam mijn vader me halen en terwijl hij me in zijn armen optilde, zei hij:

‘Opa is erg ziek, maar hij wil je zien. Zul je een brave, dappere vent zijn en met me meegaan?’

Ik knikte stom en we verlieten samen de kamer, de lange jongeman en het ernstige jongetje dat opnieuw werd overweldigd door de gebeurtenissen van die ochtend.

In mijn opa's kamer was het schemerig. De ramen stonden open, maar de koele groene luiken waren dichtgedaan tegen de felle gloed van de middagzon.

Mijn moeder zat aan één kant van het bed met een zilveren kan waarvan ik wist dat die gevuld was met water van het graf van Mohammed. Ik wist ook dat dit kostbare water alleen in extreme noodgevallen mocht worden gebruikt. Mijn opa had ooit de pelgrimstocht naar Mekka gemaakt en had dat water mee teruggebracht en daarna had hij altijd bekendgestaan onder de titel hadji, die aangaf dat hij in Mekka was geweest.

Mijn oma stond bij een van de ramen, waar haar ogen door de kiertjes in de luiken tuurden. De felle witte gloed van de tuin moet pijn hebben gedaan aan haar ogen, maar dat scheen ze niet te merken. Ze stond doodstil, als een standbeeld, en de tranen stroomden onbelemmerd over haar wangen. Het was een schok om mijn meestal zo beheerste oma zo ongeremd te zien huilen en dat versterkte het gevoel van angst dat mijn hart al half verlamde.

Een dokter was in een hoek zijn handen aan het wassen, stilletjes, stilletjes, vrijwel zonder geluid te maken.

Toen we binnenkwamen, zette mijn moeder de zilveren kan op een bijzettafeltje en nam me van mijn vader over. Hij ging naar de andere kant van het bed en pakte de koran op, begon er in zijn zachte, welluidende Arabisch hardop uit voor te lezen. Ik stond naar mijn opa te kijken, geïmponeerd door de ongewone aanblik van zoveel plechtigheid om hem heen. Hij bewoog zijn vingers en mijn moeder tilde me naar hem toe met de woorden: 'Hier is Irfan, vader.'

Hij legde zijn zware, oude hand op mijn hoofd alsof hij me zeggende; toen bewogen zijn vingers zwak door mijn krullen en gleden lager, lager, langzaam lager over mijn gezicht. Ik kuste zijn hand en leed onder niet-vergoten tranen. Hij probeerde iets te zeggen en de dokter kwam snel naar hem toe, met een knikje in mijn richting, en mijn moeder nam me mee naar buiten. Ze zei dat ik moest teruggaan naar Inci, waarna ze me alleen liet en mijn opa's kamer weer binnenging terwijl ze de deur zachtjes achter zich dichtdeed. Ik begon daar op de stille overloop ineens te huilen en ik herinner me nog altijd, alsof het pas gister was, dat een grote dikke houtduif langs het raam vloog, koerend met haar zachte, hese stem.

Dat is nog altijd het geluid dat ik me van die dag het best herinner.

2 Een autocraat in de hamam

Af en toe, meestal ongeveer eens per week, was mijn oma in een sociale stemming en als ze zo'n bui had, ging ze steevast naar de *hamam*. Hamams of Turkse baden zijn broeinesten van roddels, vergaarbakken van schandalen en snobisme in zijn meest perverse vorm en een excuus voor elke vrouw in de wijk om een dagje uit te gaan. Het kwam in niemands hoofd op om een bad te nemen in minder dan zeven à acht uur. De jonge meisjes gingen erheen om tegenover de oudere vrouwen met hun roze-witte lichaam te pronken. Daarbij hadden ze meestal de moeders van begerenswaardige zonen op het oog, want het was te hopen dat die van de eerste gelegenheid gebruik zouden maken om hun zonen nauwkeurig te informeren over de fraaie bijzonderheden van Die-en-dies naakte lichaam. Er vonden regelmatig huwelijken plaats die gebaseerd waren op dergelijke geruchten, maar weinigen van ons beschikten over de middelen om te achterhalen of die een succes waren of niet.

In de hete vertrekken van de hamams werden onbeduidende vormen van jaloezie en rivaliteit aangewakkerd tot felle vuren en er vonden heel vaak ruzies plaats tussen de moeders van aantrekkelijke dochters die wedijverden om de gunsten van dezelfde jongeman.

Vergeleken met de moeders van dochters namen de moeders van zonen een voorname plaats in. Er was een soort scherpe scheidslijn tussen hen getrokken en een vreemdeling kon heel gemakkelijk zeggen wie van de mollige, tamelijk gezette dames de beste waar te koop had. Want terwijl de moeders van dochters geneigd waren veel te lachen om de aandacht te vestigen op hun familiegroep, lagen de moeders van zonen afzijdig op een divan: zich al te zeer bewust van

hun eigen superioriteit om een bijdrage te leveren aan het algemene rumoer en geroddel. Ze plachten loom aan fruit te knabbelen, de onnozel grijnzende, poserende jonge meisjes kritisch op te nemen en soms in te gaan op het aanbod van een beeldschoon jong ding om hun rug te wassen, maar dat deden ze zo neerbuigend dat dit ogenblikkelijk in het gemoed van de andere vrouwen de wildste speculaties opriep ten aanzien van de vraag waarom er eigenlijk zo'n uitgesproken gunst was verleend. Zodra de rug was gewassen, werd het beeldschone jonge ding weggestuurd en gingen de moeders van de veronachtzaamde dochters een voor een steels naar de duivelse oude autocraat toe die zojuist haar rug had laten wassen, om de meest belasterende dingen te fluisteren over de reputatie van de opgetogen maar nu verdwenen, recente ruggenwasser.

Mijn oma had geen begerenswaardige zonen te koop, maar dat weerhield haar er desondanks niet van om te zorgen dat haar aanwezigheid werd opgemerkt. Haar sociale bewogenheid kwam in de loop van enkele dagen tot ontwikkeling tot ze op een ochtend plechtig aan mijn moeder mededeelde dat ze die en die dag naar de hamam zou gaan. Mijn moeder, die geen sociale belangstelling had, noch de aard om boosaardig te genieten van intriges en verbroken of aankomende romances, ging zelden met haar mee naar het bad. Over het algemeen zuchtte ze bij de gedachte aan al het extra werk dat mijn oma's besluit de bedienden zou opleveren.

Ik werd heel regelmatig door mijn oma meegenomen, hoewel de andere familieleden na mijn vijfde verjaardag sterk betwijfelden of het wel gepast was om zo'n volwassen jongeman mee te nemen naar een oord vol blote vrouwen. Mijn oma, die hier als eerste bij andere mensen bezwaar tegen zou hebben gemaakt, schoof het idee dat vijf groot was echter steevast terzijde en hield vol dat ze me wilde meenemen.

Ze huurde in de hamam altijd privévertrekken voor zichzelf, een kamer om zich in uit te kleden en een andere om zich in te wassen, want ze vond zonder meer dat er niet van haar kon worden verwacht dat ze zich volledig mengde onder het gewone volk. Sociale bewogenheid had haar grenzen.

Ik herinner me nog goed de opwinding die ze in huis veroorzaakte toen ze op een dag aankondigde dat ze de volgende dag haar

bad zou nemen. Daardoor werd de organisatie bij wijze van spreken nagenoeg verlamd, want er kon niet zomaar lichtvaardig worden besloten dat je binnen vierentwintig uur naar de hamam ging. Er moesten voorbereidingen worden getroffen. Er moest speciaal eten worden gekocht, bereid en ingepakt. De privévertrekken moesten worden gereserveerd. Mijn moeder probeerde haar tevergeefs over te halen een dag langer te wachten, maar deze inmenging leidde er helaas alleen toe dat mijn oma's vastberadenheid des te sterker en vuriger werd.

Feride werd naar de hamam gestuurd om de mensen daar te waarschuwen dat we de volgende dag zouden komen – want er was al besloten dat ik ook zou gaan. Achteraf vermoed ik dat Feride zo'n opdracht nogal leuk vond, want ze woonde al zo lang bij mijn oma dat ze er enorm van genoot om opschudding te veroorzaken en andermans bedienden te koeioneren op grond van haar verheven status als persoonlijk manusje van alles van mijn oma, die zonder enige twijfel de hoogste sociale status in de buurt had.

De eigenaars van de hamam waren uiteraard volkomen vertrouwd met de diverse grillen en eigenaardigheden van mijn oma en vonden het niets bijzonders om haar privévertrekken te geven wanneer die maar werden gewenst – waarbij de kamers zelfs wel eens werden teruggevorderd van vrouwen die ze al eerder hadden gereserveerd. Mijn oma had veel invloed en omdat ze dat heel goed wist, maakte ze er schaamteloos gebruik van en gedroeg ze zich in alle opzichten als iemand van koninklijken bloede.

Zodra de kamers voor haar waren gereserveerd, bestond het volgende belangrijke punt uit lange, zinloze discussies met Hacer over wat voor eten er voor haar moest worden bereid om in de hamam te worden genuttigd. Murat, de koetsier, werd in aller ijl, net toen mijn moeder hem voor iets anders nodig had, naar de markt gestuurd met een mand die bijna even groot was als hijzelf, want het was een kleine man, en hij kwam terug met enorme hoeveelheden voedsel – die ongetwijfeld grotendeels zouden worden verspild. Mijn oma, uiterst minzaam nu ze haar zin had gekregen, verklaarde deze overdaad evenwel, terwijl de gastvrijheid gewoon van haar afdroop, door te zeggen dat ze graag een grote verscheidenheid aan voedsel bij zich had waaruit ze kon kiezen en dat ze in elk geval graag het

gevoel had dat de ongelukkigen die thuis waren gebleven van dezelfde lekkernijen zouden genieten als zij in de hamam. Het eten was thuis steeds goed, want ze bestelde altijd alles zelf – ze stond beslist nooit toe dat mijn serene moeder enige voorkeur kenbaar maakte vanwege een volstrekt ongelof dat iemand betere of originelere ideeën kon hebben dan zij. Bovendien moedigde ze originaliteit in het denken niet aan, omdat ze de opvatting koesterde dat zoiets bij toepassing op eten de spijsvertering vernietigde, de maagwand verwoestte, het zenuwstelsel aan flarden scheurde en de oorzaak was van alle bekende ziekten.

Hacer werd die hele gedenkwaardige dag druk beziggehouden boven het fornuis. Er werden *dolma's* gemaakt van druivenbladeren, gevuld met pittige rijst, rozijnen, noten en olijfolie. Om de paar minuten vloog mijn oma de keuken in om zich ermee te bemoeien en ongewenste adviezen te geven aan de meer ervaren, onverstoorbare Hacer. Mijn oma proefde alles. Dat was vreselijk voor Hacer en bij deze zenuwslopende gelegenheden zat ik erop te wachten dat ze in hartstochtelijke tranen van woede zou uitbarsten of al het aardenwerk van de tafels zou vegen en een fraaie voorstelling van hysterie ten beste zou geven. De arme Hacer was altijd de pineut. Ze keek bezorgd toe terwijl mijn oma kritisch in haar afkoelende *dolma's* prikte en eraan rook, en negen van de tien keer kreeg ze bevel nieuwe klaar te maken en te bereiden omdat wat al klaar was alleen aan christenen kon worden voorgezet. Feride werd binnengeropen om toezicht te houden op het maken van de *kadin-ğöbeği*, machtige donuts vol stroop die als ze goed zijn klaargemaakt, niets wegen en zalig smaken. Ik was dol op *kadin-ğöbeği* en bleef welbewust in de keuken dralen, wachtend op de kans er een te stelen wanneer ze lagen af te koelen in de zware stroop. De komst van de hooghartige Feride wekte groeiende chagrijnigheid in Hacers borst en ze mompelde zachtjes allerlei niet nader te noemen woorden in zichzelf.

Toen haar geliefde Feride eenmaal veilig in de keuken was geïnstalleerd en daar waarschijnlijk niets meer verkeerd kon gaan, wat ze althans in haar naïviteit hoopte, ging mijn oma vervolgens naar boven, naar haar slaapkamer, terwijl ze Inci met zich meenam, tot ergernis van mijn moeder omdat er daardoor niemand op Mehmet en mij lette. Inci kreeg opdracht het schone linnengoed en de bad-

jassen en talrijke handdoeken te sorteren die in de hamam nodig zouden zijn. Stukken zeep en een grote fles eau de cologne werden uit hun bergplaatsen te voorschijn gehaald, evenals alle andere noodzakelijke attributen waardoor een dame die weldra een bad zal nemen naar behoren toilet zal kunnen maken. Inci kreeg te horen dat ze dat allemaal moest inpakken in kleine geborduurde doeken die speciaal voor dat doeleinde werden bewaard, en ik werd diverse malen boven geroepen om te worden gewaarschuwd voor alle dingen die ik in de hamam niet mocht doen. Toen mijn oma zichzelf nog een aantal keren zinloos de trap op en af had laten rennen, kwam ze ineens hijgend de salon binnen om zich zonder de geringste schijn van elegantie in een grote stoel te werpen. Ze zat heftig te waaieren en beklagde zich er vervolgens tegen mijn moeder over dat ze erg moe was en dat ze maar niet kon begrijpen waardoor zij telkens al het werk in huis moest doen als ze een bad wilde nemen. Hacer was nuttelozer dan ooit, zei ze, en ze wist niet waarom ze haar nog aanhield, behalve dan misschien uit medelijden met haar, omdat ze wist dat geen ander huis ter wereld haar langer dan een dag zou houden. Mijn moeder, die een zwak had voor de beschimpte Hacer, viel mijn oma op dit punt in de rede en zei haar dat het precies andersom was: als zij naar de hamam ging, ontregelde ze het hele huishouden volkomen. Door mijn oma's ongelovige houding liep ze warm voor haar onderwerp en zei dat ze uitgehongerd was, zonder dat iemand een maaltijd voor haar kon klaarmaken, en dat haar kinderen ook honger hadden, en aangezien Hacer al twee keer te horen had gekregen dat ze alle dolma's moest weggooien waar ze de hele ochtend mee bezig was geweest, dacht mijn moeder dat de rest van de dag wel op dezelfde manier zou verstrijken tot we allemaal van honger zouden omkomen.

Dit maakte mijn oma, die de hele beschuldiging werkelijk zeer onrechtvaardig vond, behoorlijk kwaad, waarop ze de chaos nog verder liet toenemen door ongeduldig Murat te schellen en hem bevel te geven ogenblikkelijk naar de slager te rennen om vlees te kopen aangezien iedereen honger had. Murat, die zelf ook honger had, vertrok met grote spoed voor het geval mijn oma weer van gedachten zou veranderen. Daarop ging ze zelf, zeer verontwaardigd dat ze zo valselijk was beschuldigd, boos naar de keuken om

Hacer op te dragen alles te laten liggen en het middagmaal te bereiden daar mijn moeder, uitgeput van een hele ochtend borduren, verging van de honger.

Ineens herinnerde ze zich dat er henna in haar haar moest worden gedaan en ze riep Feride bij de kadin-ğöbeği weg omdat ze wilde weten waarom de henna nog niet was klaargemaakt. We werden allemaal beïnvloed door haar ongezeglijkheid, ik in het bijzonder, waardoor ik voortdurend zo onhandelbaar was dat Inci uiteindelijk in zwakke tranen van woede uitbarstte.

‘Als ik naar de hamam ga,’ gromde ze tussen stijf op elkaar geklemde tanden door, ‘zul je op een kreeft lijken als je thuiskomt. Ik zal je hoofd in het kokende water onderdompelen tot je doodgaat en aan je neus trekken tot die even lang is als de neus van een olifant!’

Afdoende geïntimideerd vluchtte ik naar Hacer, die me suiker te snoepen gaf en me op een hoge stoel zette zodat ik kon zien wat ze aan het doen was. Maar de warme etenslucht werd me te veel en bovendien was ik veel te opgewonden om erg lang stil te zitten, dus eiste ik dat ik van de hoge stoel werd getild en ging ik op zoek naar mijn oma. Ik ontdekte haar in haar slaapkamer en doordat ze in een minzame bui was, stond ze me toe net over de drempel te komen om te kijken wat Feride aan het doen was. Ik moest wel lachen toen ik haar zag, want ze zag er heel grappig uit. Ze zat op een stoel met een rechte rugleuning voor een lange spiegel, terwijl Feride naast haar bezig was de ene laag schoon wit papier na de andere over de weerzinwekkende bruine rommel van de henna te leggen waarmee haar haar was bedekt. Op een laag gevlochten krukje naast hen stond een zilveren kom met het restant van de bruine rommel nog aan de wand, en daarnaast stond een Moorse tafel vol sneeuwwitte handdoeken en een blad met kleine gouden haarspelden.

Omdat mijn oma henna in haar haar had, kon ze niet naar de salon of de eetkamer gaan, dus bleef ze in haar kamer, waar ze Turks fruit at uit een grote schaal op haar schoot en roze sorbet dronk. Vervolgens weigerde ze loom het blad met middageten dat Inci haar kwam brengen, met de woorden dat ze geen honger had en dat ze maar heel weinig nodig had om op de been te blijven. Ik vroeg of ik het blad geweigerd voedsel alsjeblieft mocht leegeten en dat werd